

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет –
Департман за историју, Ниш;
Самостални истраживач, Краљево

DOI 10.5937/kultura1963122D

УДК 94:061.27(497.11)"12"

321.17:929 Владислав I, српски краљ

321.17:929 Радослав, српски краљ

прегледни рад

КРАЉЕВИ ВЛАДИСЛАВ И РАДОСЛАВ КАО КТИТОРИ – СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ

Сажетак: *За дела материјалне културе неопходна су материјална средства, која, сама по себи, представљају основ да ће конкретно културно дело настати, али ни на који начин не гарантују који ће бити његов домет. Такође, количина материјалних средстава које неко поседује не гарантују да ће бити створено дело врхунске вредности. У раду се жели указати како су се различите почетне позиције синова Стефана Првовенчаног Владислава и Радослава одразиле на њихову ктиторску делатност одсликавајући два схватања задужбинарства. Први је своју задужбину, манастир Милешеву, подигао за време владавине оца, док је Радослав припрату уз цркву у оквиру манастира Студеница сазидао након што је постао владар. Владислав је, при томе, подигао сасвим нов манастир, док је Радослав желео да својом ктиторском делатношћу настави дело свога деде Светог Симеона.*

Кључне речи: *краљ (принц) Владислав, краљ Радослав, Свети Сава, Милешева, Студеница*

Култура је увек била резултат креативности али и материјалних могућности својих стваралаца.¹ Изузетак од овог правила су дела усмене традиције која за своје постојање и преношење не подразумевају материјални основ али њихова

¹ Рад је написан у оквиру пројекта *Историјско наслеђе Балканског полуострва кроз векове (од антике до савременог доба)* који је одобрен одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Нишу, 28. 06. 2018. године, одлука број 183/1-16-6 -01.

дела су тим крхкија и лакше нестају, него она стварана у трајном материјалу. Но, само материјално богатство, без креативности и без потребе за културом, односно без развијених културних потреба, културу никада није ни стварало. Ако би актеру, ствараоцу, наручиоцу или конзументу културе недостајало креативности, онда би резултат делања био кич или нешто слично њему, а ако им је, сем креативности, недостајала и сама потреба за културом уопште, онда није било ни кича. Није било ничега.

*

Оно што писци овог текста сматрају да је потребно истаћи је да стварањем одређених културних садржаја, њени творци, финансијери, учесници на било који начин и у било ком сегменту, себи обезбеђују трајање. Начин на који су владари средњег века, не само српски, и не само владари, већ и чланови њихових ужих или ширих породица, велможе, обезбеђивали себи место у култури и трајању кроз векове било је подизање храмова.

Разлога за то је сигурно било више. Између осталог, тиме се ктитору обезбеђивао помен на богослужењу, право на сахрану и портрет у храму ктиторије.² Задужбина је, сматрана, доживљавана као лични печат, симбол онога који је подиже, али истовремено, он је њоме доказивао и показивао своју моћ и углед.³ Наравно, својим трајањем задужбине свом ктитору су требале да обезбеде оно по чему ће их потомство поменути, одагнати заборав као вид коначне и потпуне смрти и нестанка памћења и подсећања, укратко – да спрече да њихово име умре заборавом.

Први српски владар за кога је забележено да је подигао храм, у овом случају посвећен Богородици, био је кнез Владимир, који ће и сам постати светитељ познат као Свети краљ Јован Владимир. У својој ктиторији био је и сахрањен.⁴

Међутим, било је, међу Србима и оних који нису били владари, када су подизали храмове. Овом приликом ћемо се осврнути на дело Владислава Немањића у периоду када је

2 Троицки, С. (1935) Ктиторско право у Византији и Немањићкој Србији, *Глас СКА* бр. CLXVIII, Београд: Српска краљевска академија, стр. 121-123.

3 Боричић, Н. Д. (1939) *Манастир Милешево*, Чачак: Штампарија и књиговезница Славка Г. Поповића и Сина, стр. 5.

4 Аноним, (2009) *Gesta regum Sclavorum*, том I. превела и приредила Кунчер, Д. Београд, Никшић: Историјски институт, манастир Острог, стр. 136-137; Ђекић, Ђ. (2018) *Свети Јован Владимир – историја и култ*, Лепосавић: Институт за српску културу, стр. 38-39.

био још принц. Он је први члан династије Немањића, после великог жупана Стефана Немање, који је на својој територији подигао манастир пре него што је дошао на власт.⁵ При поређењу ових ктитора треба имати у виду и одређене разлике међу њима. Треба свакако узети у обзир чињеницу да Немања за подизање храмова посвећених Светом Николи и Светој Богородици Косеници на својој територији није тражио одобрење актуелног владара, великог жупана, свога брата Тихомира. Због тога је тај његов поступак протумачен као кривично дело. На скупу којем су присуствовала и остала браћа, Стефану Немањи је изречена казна. Одузета му је сва територија којом је владао и заточен је у пећину да умре од глади и жеђи.⁶ Казна је промашила циљ. Немања је постао владар.

Какве су прилике пратиле Владислава и његову ктиторску делатност? Свакако другачије. Он се спомиње као ктитор манастира Милешева. Код датовања подизања овог манастира постоје извесне тешкоће. Ктиторски натпис, који би најбоље сведочио ко га је, када и уз чију помоћ подигао, није сачуван. Владиславов савременик Доментијан у свом делу *Житије Светог Саве*, приликом навођења да су у манастирској цркви у Милешеви положене мошти Светог Саве, не каже ни ко је, ни када подигао овај манастир.⁷ Други знаменити хагиограф Теодосије у свом *Житију Светог Саве*, насталом крајем XIII века, потврђује да су Савине мошти пренете у Милешеву, док за сам храм наводи да је подигнут тек пошто је Владислав постао краљ (1234-1243).⁸ Како је Сава умро 1236. године у Великом Трнову, а мошти су му пренете годину дана касније, 1237. године,⁹ намеће се питање како је Владислав стигао да за тако кратко време сазида манастир и да у њега пренесе мошти свога стрица. Већ смо споменули да право на сахрану у неком манастиру припада ктитору. Да ли је онда и Сава био ктитор или имао удела у ктиторској делатности? Теодосијев став, да је Милешеву подигао Владислав, би требало проверити у оној мери у којој

5 Ђурић, В. Ј. (1992) Српска династија и Византија на фрескама у манастиру Милешеви, *Зограф* бр. 22, Београд: Филозофски факултет – Институт за историју уметности, стр. 24.

6 Стефан Првовенчани (1988) *Сабрани списи*, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, стр. 66-68.

7 Доментијан (1988) *Живот Светога Саве*, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, стр. 232.

8 Теодосије (1988) *Житије Светога Саве*, у: *Житија*, приредио Богдановић, Д. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, стр. 178.

9 Благојевић, М. и Медаковић, Д. (2000) *Историја српске државности I*, Нови Сад: Огранак САНУ, Беседа и Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, стр.151-152.

је то могуће, потребно је објаснити везу стрица и синовца и одговорити на друга питања око подизања Милешеве.

Доментијан спомиње добре односе између стрица и синовца у време док је Владислав био владар.¹⁰ Теодосије о тим односима, док је Владислав био краљ, сведочи много опширније и каже: *Благочастиви Владислав био је благопослушан светоме архиепископу у свему што се тиче светих цркава, и више од других и остаде са њим у миру и љубави колико се изволи Господу.*¹¹ Добри односи се истичу нарочито по питању светих цркава, што упућује и на могућу ктиторску делатност Владислава. Ако су такви односи постојали у време док је Владислав био владар, може се претпоставити да су они зачети још пре тога, односно, док је био један од принчева без изгледа на престо.¹² Архиепископ Данило II пишући о Владиславу, похваљује га због његове ктиторске делатности. Узрок томе види у његовој великој побожности уз истицање да је даривао и светогорске манастире.¹³ Дакле, писани извори који говоре о добром односу стрица и синовца, Сава и Владислава, као и Владислављевој изузетној ктиторској делатности о времену подизања Милешеве, не могу много да нам помогну у тражењу одговора Владислављевог статуса у времену њеног настанка.

На ова питања потражићемо одговоре у ликовним изворима. На основу композиције која је осликана у наосу на којој је приказан Владислав са моделом храма у рукама како га Христу приводи Богородица, може се закључити да је китор Милешеве Владислав, што потврђује оно што наводи Теодосије. Поставља се питање Владиславових година у то време. Како је брак његових родитеља, краља Стефана Првовенчаног и краљице Евдокије, раскинут 1201. године то значи да је до тада морао да буде рођен. Везу с мајком и знаменитим византијским коренима потврђује милешевска иконографија у којој ће бити насликан и лик Владиславовог деде по мајци византијског цара Алексија III Анђела (1195–1201).¹⁴ На основу анализе ликовних представа, закључено

10 Доментијан, нав. дело, стр. 194.

11 Теодосије, нав. дело, стр. 232.

12 О томе постоји шира литература која је наведена у: Цветковић, Б. (2013) Свети Сава и програм живописа у Милешеву, *Осам векова Милешеве*, Београд: Издавачка фондација Архиепископије београдско – карловачке, стр. 311, напомена 2.

13 Данило II (1988) *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, приредили Гордон, М. Д. и Петровић, Д. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, стр. 7-48.

14 Суботић, Г. и Максимовић, Ј. (2012) *Свети Сава и подизање Милешеве, Византијски свет на Балкану*, књ. 1, Београд: Византолошки институт

је да су милешевске фреске настале након уздицања српске државе у ранг краљевине и након што је црква добила аутокефалност и ранг архиепископије.¹⁵ Да је Владислав у тренутку зидања Милешеве био млад, сведочи и сам ктиторски портрет. Наиме, у ктиторској композицији која се налази на јужном зиду западног травеја у наосу Милешеве, насликан је са тек изниклом брадом и округлих румених образа, у раскошној дворској одећи и без знакова владарског достојанства.¹⁶ Претпоставља се да је храм осликан између 1222. и 1228. године.¹⁷ То значи – још за живота Саве као архиепископа.

Владислав је насликан у Милешеву још једном. Наиме, на северном зиду у припрати приказана је поворка Немањића. Њу предводи Свети Симеон, за којим следе Свети Сава, Стефан Првовенчани, Радослав и Владислав. Свети Симеон и Свети Сава око главе имају ореол и њима су окренути Стефан Првовенчани, Радослав и Владислав. Разлог за овакво позиционирање је вероватно тај што су њих двојица светитељи и заступници поменуте тројице пред Богом.¹⁸ Упадљиво је да нема Уроша, њиховог трећег брата.

Од првобитног живописа, осим наведених портрета, у Милешеву је мало до данас сачувано. То су сцене: Благовести, Рођење Христово, Сreteње, Цвети, Молитва у Гетсиманском врту, Издајство Јудино, Скидање с Крста, Мироносице на Гробу, познате и као фреска Бели Анђео али и фрагменти

САНУ, стр. 99-101. Постоје и другачија мишљења. Перовић наводи да је он син Ане Даноло и при том се позива на литературу; Перовић, Д. (2015) Владар по образу и по подобју: Свети Стефан Владислав, *Богословље* бр. 1, Београд: Православни богословски факултет, стр. 6.

15 Ђурић, В. Ј. нав. дело, стр. 13.

16 Кандић, О., Поповић, С. и Зарић, Р. (1995) *Манастир Милешева*, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, стр. 13. Поред наведених, постоје подаци које морамо прихватити са резервом јер су настали много касније. Наиме, архимандрит Висарјон је са делегацијом милешевских монаха боравио 1652. године у Москви тражећи милостињу за обнову манастира од цара Алексеја Михајловића. Том приликом, придошлице су навеле да је манастир саградио Свети Сава 6727. године од стварања света. То би одговарало, по данашњем нашем календару, периоду од 1. септембра 1218. до 31. августа 1219. године; Петковић, С. Настанак Милешеве, у: *Милешева у историји српског народа*, приредио Ђурић, В. Ј. (1987), Београд: Српска академија наука и уметности, стр. 2-3.

17 Ђурић, В. Ј. нав. дело, стр. 17.

18 Кандић, О. Поповић, С. и Зарић, Р. нав. дело, стр. 13; Суботић, Г. и Максимовић, Ј. нав. дело, стр. 99.

Успења Пресвете Богородице, Преображења Господњег, Вазнесења, Христов силазак у Ад и Причешће апостола.¹⁹

Ако је храм осликан између 1222. и 1228. године што значи да је морао бити подигнут коју годину раније. Дозволу је Владислав морао да тражи и добије од оца Стефана. На основу чињенице да је Сава сахрањен у Милешеви може се закључити да је и он лично имао значајног удела у подизању манастира.

За сам храм се сматра да су његови градитељи дошли са запада, односно са јадранског приморја, што се може закључити на основу романичких елемената у архитектури.²⁰ То је једнобродна грађевина, као и Студеница, са припратом, односно наосом – главним бродом цркве, две певнице, олтаром и спољном припратом. Њене специфичности су неправилна основа и необична висина.²¹

Унутрашња припрата има облик неправилног правоугаоника, пошто је источна страна дужа од западне. У њој се, на месту где се иначе сахрањују женски чланови ктиторске породице, налази женски гроб. Сматра се да је ту вероватно сахрањена жена Владислављева Белослава.²²

Главни брод наос садржи поткуполни простор и западни травеј. На југозападном делу травеја се налазио саркофаг у коме су се чувале мошти краља Владислава. На зиду изнад саркофага осликана је већ поменути ктиторска композиција.²³ Анализирајући олтарски простор, стиче се утисак да су бочне апсиде дозидане накнадно, али не и када је то тачно учињено.²⁴ Спољашња припрата је изграђена непосредно по завршетку градње и осликавања цркве.²⁵

Овај манастир је посвећен Вазнесењу Господњем. Само у политичком смислу најмоћнији ктитори тога времена смели су да подигну своје задужбине посвећене Христу, односно, неком од празника које се везују за његову личност. У тренутку када подиже овај храм Владислав је принц за кога није предвиђено да наследи престо. Дакле, он није могао сам да

19 Џуњак, М. (2007) *Манастир Милешева кроз време и простор*, Смедерево: Историјски архив, Смедерево, Народни музеј, стр. 66.

20 Кандић, О., Поповић, С. и Зарић, Р. нав. дело, стр. 5.

21 Бошковић, Ђ. и Чанак-Медић, М. (1983) Нека питања најстаријег раздобља Милешева, *Саопштења* бр. XV, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, стр.10.

22 Џуњак, М. нав. дело, стр. 49.

23 Исто, стр. 46-47.

24 Исто, стр. 44.

25 Исто, стр. 50.

стоји иза овога чина. Иза подизања манастира који је требало, по празнику коме је посвећен, да заузме угледно место у српској цркви морао је да стоји неко довољно моћан.²⁶ Ту би требало тражити Савин удео – његову задужбинарску улогу – омогућавање да га Владислав посвети овом празнику.

Када се упореде фреске настале у Милешеви са онима који су настале нешто раније у Жичи и Студеници упадљива је сличност. Она је објашњена радом истих мајстора које је Свети Сава довео из византијског света али и чињеницом да је сам надзирао настанак живописа. То би значило да је у Студеници започет, у Жичи настављен, а у Милешеви завршен нови стил у сликарству.²⁷ Оно што морамо да истакнемо је да се у овим храмовима први пут јављају натписи на српском језику.

Милешева је слична Студеници и својим односом према византијском цару Алексију III Анђелу (1195–1203). Док је, како смо већ рекли, његов лик насликан у Милешеви, у Студеници се он спомиње у натпису у тамбуру куполе главне цркве исписаном ћириличним писмом који се датује у 1208 – 1209. годину у коме стоји да је манастир подигао „велики жупан и сват цара грчкога кир Алексе”. Као аутор натписа се наводи Сава. У време када настаје, Алексије више није цар, Евдокија није супруга Стефанова, а Византија не постоји.

Овај натпис, као и представа Алексија III у Милешеви морају имати, ако не исту, онда барем сродну позадину. Сматра се да је узрок томе жеља ктитора да изрази своју повезаност са византијским светом. Алексије је био легитимни цар, крунисан од стране легитимног патријарха у легитимној цркви Свете Софије. Тај легитимитет није имао нико од времена његове владавине па све до царева који су крунисани након обнове Византије 1261. године. Зашто? Алексијев наследник Исак II, био је слеп, дакле непогодан за владара, Алексије IV на престо је доведен од стране крсташа, Алексије V није имао легитимитет, па се зато оженио Евдокијом. Свако од њих у нечему је био недостојан царске титуле. Алексијев зет, такође ожењен његовом кћерком, био је и никејски, прво деспот, па потом и цар Теодор Ласкарис. Византијски писци, као нпр. Георгије Акрополит и Никита Хонијат Алексија III

26 Ђурић, В. Ј. нав. дело, стр. 24.

27 Петковић, С. нав. дело, стр. 3; Тодић, Б. Милешева и Жича – тематске и иконографске паралеле, у: *Милешева у историји српског народа*, приредио Ђурић, В. Ј. (1987), Београд: Српска академија наука и уметности, стр. 87-88. Више о утицају Светога Саве на формирање идеолошке поручке иконографског програма Милешеве, видети: Ђурић, В. Ј. нав. дело, стр. 13-25.

увек називају царем за разлику од наследника Алексија IV и Алексија V.²⁸

Постаје јасно да је Сава, као што је стајао иза студеничког натписа, тако је стајао и иза Алексијевог портрета у Милешеви. У Милешеви, уз портрет Стефана Првовенчаног, стоји натпис: „Стефан, син Светога Симеона Немање, зет цара грчког кир Алексија.” Када год настао живопис у Милешеви, он је свакако хронолошки удаљенији од студеничког натписа, односно од периода владавине Алексија III и Стефановог брака са Евдокијом. Ипак, то није спречило онога ко је наручио овај живопис да ту сродност помене. При свему томе док је у Милешеви он сигурно насликан и на живопису, у Студеници се таква могућност не може искључити.²⁹ Такође, у Милешеви, у припрати на јужном зиду, представљени су Свети цар Константин и царица Јелена. Свети Сава је и у овом случају био творац тематског програма.³⁰

Дакле, можемо да закључимо да је Владислав као принц, који није био предвиђен да наследи престо, успео да око 1220. године добије дозволу од свога оца да подигне задужбину. При томе је та задужбина посвећена Вазнесењу Господњем, односно ономе коме су право да зидају храмове имали само најмоћнији у држави. Зидари, који су подигли храм, су дошли вероватно са запада али Владислав је имао и стрица који је сигурно обезбедио сликаре из остатака византијског света. Да ли је Савин утицај постојао и код добијања дозволе да се храм подигне може се само претпоставити. То га је учинило свакако другим ктитором, због чега су његове мошти и пренете у Милешеву. Ипак, оно што је Сава учинио за Милешеву није свакако било материјалне природе. Он није имао својих прихода од којих би могао да финансира изградњу храма. Владислав је Милешеву зидао као син владара од својих прихода. Чињеница да је подигао храм те величине и тог значаја сведочи о значајном материјалном одрицању и великој материјалној жртви коју је морао да поднесе да би овакав манастир подигао.

28 Пириватрић, С. (2016) Грчки цар Алексије у првим житијима Светог Симеона Немање, ЗРВИ бр. 53, Београд: Византолошки институт, стр.164-166.

29 У литератури међутим нема јединственог мишљења ко је представљен. Као могућа личност наводе се таст краља Радослава, Теодор I Анђео, потом Јован II Асен, Владислављев таст, Јован III Ватац, никејски цар. Ватац је могуће био насликан у знак захвалности за добијање аутокефалности и архиепископије. Тако се време настанка живописа датира између 1222. године када је Ватац ступио на престо и 1228. године када је умро Стефан; Ђурић, В. Ј. нав. дело, стр. 20.

30 Суботић, Г. и Максимовић, Јб. нав. дело, стр. 99-101.

Потпуно другачије ствари стоје са краљем Радославом. Он је као ктитор подигао спољашњу припрату у манастиру Студеница. За њу се наводи да је подигнута до 1233. године,³¹ односно за време док је најстарији син Стефана Првовенчаног био краљ. Сам храм подигао је велики жупан Стефан Немања.

Пре изградње ове припрате, Богородичина црква је већ имала малу припрату изграђену од масивних мермерних блокова у којој је била сахрањена Ана – Света Анастасија, жена Немањина, мајка Вукана, Стефана и Саве.³² Улаз у малу припрату, па самим тим и у Богородичину цркву, пре изградње велике Радослављеве припрате, био је западни портал, украшен мермерним декорацијама највишег уметничког квалитета и завршне обраде. Да краљ Радослав није надоградио још једну припрату уз задужбину свога деде Светог Симеона, Богородичина црква би изгледала попут старих градских цркава Цариграда, које су пострадале након османског освајања 1453. године. Наравно, уз највидљивије одступање Студенице од цариградског модела тог времена – обраду фасада и портала који су романички.

Стефан Немања је боравио у Евергетидском манастиру као политички заточеник Манојла Комнина, те по повратку у Рашку земљу, Немања подиже храм по том моделу. Касније у првом осликовању за време игумана Саве, најмлађег сина Немањиног, класичан приказ Богородице Евергетиде, осликан на стубу изнад игуманског места, добија национални карактер и по први пут у црквама натписе српске редакције старословенског језика, те грчка Евергетида постаје Богородица Студеничка. Управо њој је студенички храм и посвећен.

Може се поставити питање из којих разлога краљ Радослав подиже једну масивну и пространу припрату од сиге на најважнијој цркви Светог Симеона, каква је њена функција. То су питања чији одговор треба да буду кључни мотиви за разумевање духа времена и личности најстаријег сина Стефана Првовенчаног. Краљ Радослав је надоградњом на Богородичиној цркви – заградној цркви првих Немањића, потврдио своје владарско достојанство. Оно се потврђује и Радослављевом ктиторском композицијом из велике припрате која прати модел ктиторске композиције изнад гроба

31 Поповић, М. (2015) *Манастир Студеница археолошка открића*, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе и Археолошки институт САНУ, стр. 62.

32 Приликом археолошких ископавања у некадашњој малој припрати 1985. године пронађене су мошти Свете Анастасије.

Светог Симеона на јужном зиду западног травеја. На ктиторској композицији, Свети Симеон у левој руци носи модел Богородичине цркве, а за десну руку га држи Пресвета Богородица којој се моли за заступништво пред Христовим судом. Христос је приказан на свом престолу и сигниран као праведни судија. Радослављева ктиторска композиција приказује њега како држи модел припрате и моли се Стефану Првовенчаном – преподобном монаху Симону за заступништво пред оснивачем цркве и династије – Светом Симеону.

Поред потврде моћи владара, спољна припрата је имала и одређену практичну примену. Тако нпр. женама у циклусу није био омогућен приступ литургији у наосу, затим, у наос нису улазили ни покајници који су се сматрали недостојнима за присуство литургији, као и некрштени. У средњем веку, дете се најпре крстило у припрати па је тек онда улазило у цркву. Такође, у припрати су се одржавале сахране и помени умрлима – панихиде, служена су повечерја и одређени часови и вршило се освећивање богојављенске водице.³³ Масивни темељи агијазме у спољној припрати, која је управо и служила освећивању на Богојављање, указују да је она старија од Радослављеве припрате и да је грађена упоредно са мермерном Богородичином црквом.³⁴

Пространа спољна припрата садржи две бочне просторије – два параклиса. Северни параклис је био посвећен Светом Николи, али касније је, одлуком жичког епископа, преименован у параклис Светог Архиђакона Стефана. У њему је сачувано мало фресака.³⁵ Јужни параклис је посвећен Светом Симеону и у њему је сачувано знатно више фресака. Циклус Светог Симеона, иначе ктитора Студенице, започиње његовим замонашењем и одласком у Свету Гору а завршава се преносом његових моштију из Хиландара у Студеницу.³⁶ На последњој композицији циклуса, уочавају се две групе монаха: они у белим су студенички, а у тамним одорама светогорски. Они дочекују мошти светитеља испред његове задужбине, Студенице белих зидова и црвеног кубета.

Свети Сава је свакако утицао на осликавање јужног параклиса јер сцене из циклуса Светог Симеона прате сцене из

33 Тодић, Б. и Чанак – Медић, М. (2015) *Манастир Студеница*, Нови Сад: Платонеум, стр. 99.

34 Поповић, М. нав. дело, стр. 62.

35 Тодић, Б. и Чанак – Медић, М. нав. дело, стр. 105. У малој апсиди се налази фреска Служење литургије, коју врше Св. Јован Златоусти и Св. Василије Велики око Агнеца на Часној трпези. У ниши протезиса се налази попрсе Светог Стефана, док је на зидовима сачуван само један део сцене из циклуса посвећеном Св. Николи.

36 Тодић, Б. и Чанак – Медић, М. нав. дело, стр. 107.

Житија које је Сава написао. У параклису Светог Симеона сачувани су ликови архиепископа Саве, Арсенија I и лик потоњег архиепископа Саве II који је приказан као млади студенички монах. На већ споменутој композицији новог ктитора налази се лик жене краља Радослава, Ане. На црвеним оделима краља Радослава и Ане, налазе се коласте аздије, мотиви златних двоглавих орлова као симболи световне власти. То је једини случај да се налазе двоглави орлови на одежди у Студеници.

Фресака у средишњем делу припрате скоро да нема, сем неколико фрагмената и неколико уништених ликова светитеља у прозорима. Међутим, припрата је сасвим сигурно била осликана, о чему сведоче и две јаме у којима су похрањени остаци живописа.³⁷

Старије претпоставке да је краљ Радослав сахрањен у припрати коју је подигао, новијима нису потврђене. Оправдано се може усвојити мишљење да посмртни остаци пронађени у западном травеју Богородичине цркве, у северном делу, припадају краљу Радославу.³⁸

Према начину обраде и слагања камена, уочава се да је иста рука градила жичку и студеничку припрату. Преломљени лук стрме кривине из Жиче и Студенице, припада западноевропској касној романици и готици.³⁹ Такође, многи детаљи попут крстастих сводова горње конструкције припрате, затим остаци рупа од скела на западној кули из времена краља Радослава и цркве Светог Николе – Никољаче (грађена истовремено са припратом), доводе до закључка о присуству италијанских мајстора. Они су своје мајсторство већ доказали на каменој пластици Богородичине цркве, тако да њихово присуство не би било неуобичајено. Студеничка спољна припрата припада најстаријим припраатама рашког стила архитектуре, па самим тим и најутицајнијима на изградњу средњовековних богомоља.

И у припрати коју је краљ Радослав подигао осећа се утицај Светог Саве. Указали смо да се у сачуваном живопису тај утицај примећује у осликавању јужног параклиса, односно у представи Вазнесења.

37 Шакога, М. (2017) *Манастир Студеница*, друго допуњено издање, допунио Марко Поповић, Студеница: манастир Студеница, стр. 32.

38 Поповић, М. нав. дело, стр. 73.

39 Марковић, М. (2009) *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*, Београд: Византолошки институт САНУ, стр. 273.

Свакако да је Радослав као краљ располагао већим материјалним могућностима да подигне и изгради нове храмове. Он се није одлучио да подигне ниједан нов. Одлучио се само да дозида припрату Студеници, задужбини свога деде Светог Симеона. Свакако да то указује на његову жељу да успостави извешан континуитет у односу на делатност свога деде али такође сведочи о недостатку потребе за подизањем новог храма, односно храмова. Узрок може да буде чињеница да је кратко владао али ни Владислав није своју задужбину почео да зида као владар.

Дакле, када се упореде два брата јасно се уочава да је Владислав као принц, уз помоћ стрица Саве подигао и осликао потпуно нови храм. Владислав као принц свакако је располагао великим средствима али та средства никако не могу да се упореде са онима којима је располагао Радослав, прво као намесник, касније као престолонаследник⁴⁰ и најзад као краљ. Оно што се мора истаћи је чињеница да Владислав подиже храм посвећен Христу, односно Вазнесењу, оном истом празнику коме је била посвећена Жича, седиште архиепископије и у којој су требали да се крунишу сви будући краљеви. Да је Сава имао значајног удела у подизању Милешеве сведочи и чињеница да су ту пренете и остале његове мошти. Тиме је Милешева добила на значају, а са њом и њен ктитор. Уређење манастира Милешеве постало је због Савиних моштију Закон Светога Саве, а Милешева је дошла у хијерархији српских манастира на друго место, одмах иза Студенице. Правно уређење студеничког властелинства постало је Закон Светог Симеона.⁴¹ Дакле, ни Владислав, ни Радослав нису доживели да правно устројство манастира које су зидали по њима добије име. Ипак, разлике има. Радослав је дозидао само припату, а Милешеву је подигао Владислав и сам у њој сахранио стрица.

Подизањем Милешеве показало се да културу не стварају они који имају велика материјална средства, као што је то у конкретном случају краљ Радослав, већ они који то желе, који у тој својој жељи успеју да придобију помоћ и сарадњу других, како би створили дела непролазне вредности. То је оно што је успео Владислав пре него што је постао владар.

У чему је још значај Милешеве у данашње време? Прва сателитска слика која је послата између Европе и Северне Америке 1963. године била је слика Белог анђела. Такође,

40 Стефан Првовенчани, нав. дело, стр. 109, 111.

41 Благојевић, М. (2004) Закон светога Симеона и светога Саве, у: *Немањини и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 191-246.

слика Белог анђела послата је сигналом у свемир као порука и лична карта планете земље могућим другим разумним бићима.⁴²

Извори:

Аноним (2009) *Gesta regum Sclavorum*, том I, превела и приредила Кунчер, Д., Београд, Никшић: Историјски институт, манастир Острог.

Данило II (1988) *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, приредили Гордон, М. Д. и Петровић, Д., Београд: Просвета, Српска књижевна задуга, стр. 41-259.

Доментијан (1988) *Живот Светога Саве*, приредила Маринковић Р., Београд: Просвета, Српска књижевна задуга, стр. 51-233.

Стефан Првовенчани (1988) *Сабрани списи*, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Теодосије (1988) *Житије Светога Саве*, приредио Богдановић, Д. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, стр. 99-261.

ЛИТЕРАТУРА:

Благојевић, М. Закон светог Симеона и светог Саве, у: *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, (2004), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Београд, стр. 191-246.

Благојевић, М. и Медаковић, Д. (2000) *Историја српске државности I*, Нови Сад: Огранак САНУ, Беседа и Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа.

Боричић, Н. Д. (1939) *Манастир Милешево*, Чачак: Штампарија и књиговезница Славка Г. Поповића и Сина.

Бошковић, Ђ. и Чанак-Медић, М. (1983) Нека питања најстаријег раздобља Милешево, *Саопштења*, бр. XV, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, стр. 7-23.

Ђекић, Ђ. (2018) *Свети Јован Владимир – историја и култ*, Лепосавић: Институт за српску културу Лепосавић.

Ђурић, Ј. В. (1992) Српска династија и Византија на фрескама у манастиру Милешеви, *Зограф*, бр. 22, Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду. Институт за историју уметности, стр. 13-27.

Кандић, О., Поповић, С. и Зарић, Р. (1995) *Манастир Милешево*, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

Марковић, М. (2009) *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*, Београд: Византолошки институт САНУ, посебна издања књига 39.

42 <http://serbia-montenegro.usaid.gov/code/navigate.php?Id=43>. Приступљено 10. маја 2019. године

Перовић, Д. (2015) Владар по образу и по подобију: Свети Стефан Владислав, *Богословље*, бр. 1, Београд: орган Православног богословског факултета у Београду, стр. 5 – 18.

Петковић, С. Настанак Милешеве, у: *Милешева у историји српског народа* (1987) Београд: Научни скупови САНУ, књ. 38, стр.1-8.

Пириватрић, С. (2016) Грчки цар Алексије у првим житијима Светог Симеона Немање, ЗРВИ, бр. 53, Београд: Византолошки институт САНУ, стр. 161-178.

Поповић, М. (2015) *Манастир Студеница археолошка открића*, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

Суботић, Г. и Максимовић, Љ. Свети Сава и подизање Милешеве, *Византијски свет на Балкану*, књ. 1, уредници Крсмановић, Б., Максимовић, Љ. и Радић, Р. (2012), Београд, Византолошки институт САНУ, стр. 97-109.

Тодић, Б. Милешева и Жича – тематске и иконографске паралеле, *Милешева у историји српског народа* (1987), Београд: Научни скупови САНУ, књ. 38, стр. 81-89.

Тодић, Б. и Чанак – Медић, М. (2015) *Манастир Студеница*, Нови Сад: Платонеум.

Троицки, С. (1935) Ктиторско право у Византији и Немањићкој Србији, *Глас СКА* бр. CLXVIII, Београд: Српска краљевска академија, стр. 81-132.

Цветковић, Б. Свети Сава и програм живописа у Милешеве, *Осам векова Милешеве*, (2013), Београд: Издавачка фондација Архиепископије београдско – карловачке, стр. 311-328.

Џуњак, М. (2007) *Манастир Милешева кроз време и простор*, Смедерево: Историјски архив; Пожаревац: Народни музеј.

Шакота, М. (2017) *Манастир Студеница*, друго допуњено издање, допунио Марко Поповић, Студеница: манастир Студеница.

Интернет издања:

Аноним, <http://serbia-montenegro.usaid.gov/code/navigate.php?Id=43>. Приступљено 10. маја 2019. године.

Ђорђе Ђекић and Marko Šaptović
University in Niš, Faculty of Philosophy – History Department, Niš;
Independent researcher, Kraljevo

KINGS VLADISLAV AND RADOSLAV AS KTETORS –
SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Abstract

The starting point of this paper is an assumption that creation of works of material culture requires necessary material means, but that existence of ktetorial financial means does not in itself guarantee actual creation of artistic works, nor their significance. The paper compares two ktetors – the two heirs of King Stefan the First-Crowned. Prince Vladislav, the younger son of King Stefan – one of the most prominent persons in the Kingdom, but still not the king, had significantly different starting position in his ktetorship in comparison with the King's older son Radoslav, who was destined to inherit the throne. As a son of the concurrent king Stefan the First-Crowned, Vladislav raised his ktetorial endowment, the Monastery of Mileševa, around the year 1220, after which it was frescoed with assistance of his uncle, archiepiscopo Sava. This cooperation resulted in creation of the following frescoes: Ktetorial portrait, Procession of the Nemanjić Dynasty, The Feast of the Ascension of Jesus Christ, Harrowing of Hell. It is possible that St. Sava also assisted in some other issues related to foundation of the Mileševa Monastery. Radoslav was already crowned when he raised the narthex of the Studenica monastery, and frescoes within this narthex were also created under St. Sava's influence. In comparison, Vladislav founded an entirely new monastery, which was a significant financial burden for a prince, while Radoslav, as the king, limited his ktetorial activity on upgrading the Studenica Monastery which was endowment of his grandfather St. Simeon. It should be noted that the Studenica Monastery was ranked as the most important monastery in the church hierarchy of the Serbs. After St. Sava passed away, Vladislav, who was crowned King in the meantime, transferred the relic of St. Sava to the Mileševa Monastery, thus effectively raising the importance of Mileševa to the 2nd most important Serbian monastery. The legal regulation of Mileševa was based on the Law of St. Sava, while previous regal regulation of the Studenica Monastery became the Law of St. Simeon.

Key words: *King (Prince) Vladislav, King Radoslav, Saint Sava, Mileševa, Studenica*